

ชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลก จากแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา

The Inner Communities around Muang Phitsanulok from the Ancient Map in the Pichaisongkhram Textbook of the Ayutthaya Period

ธีระวัฒน์ แสนคำ / Teerawatt Sankom

อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
Lecturer of the Faculty of Humanities and Social Sciences, Loei Rajabhat University

วันที่รับบทความ 26 กรกฎาคม 2564 / แก้ไขบทความ 16 พฤศจิกายน 2564 / ตอรับบทความ 26 ธันวาคม 2565

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบันของชุมชนโบราณชั้นในของเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา จากการศึกษาพบว่า แผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยาระบุชื่อ ตำแหน่งทิศ และระยะห่างของชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกจำนวน 26 แห่ง ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้สามารถศึกษา สืบค้น และสืบค้นตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณดังกล่าวจากข้อมูลปัจจุบันได้ทั้งสิ้น 17 แห่ง ซึ่งชุมชนเหล่านี้ ได้จัดตั้งหรือฟื้นฟูขึ้นมาตั้งแต่ช่วงสมัยอยุธยาตอนกลาง แต่ต่อมาได้ถูกทิ้งร้างไปภายหลังจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา หลายชุมชนยังปรากฏร่องรอยโบราณสถาน เช่น แหล่งโบราณสถานบ้านตาปะขาวหาย โบราณสถานบนเขาสมอแครง วัดท่าโรง ตะวันตก และวัดไผ่หอมรัตนาราม ซึ่งสามารถพัฒนาขึ้นเป็นแหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ที่สร้างรายได้ให้ชุมชน รวมทั้งยังสามารถนำไปต่อยอดการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะได้ในอนาคต

คำสำคัญ : เมืองพิษณุโลก ชุมชนชั้นใน แผนที่โบราณ ตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา

Abstract

This article aims to study the present location of the inner ancient communities of Muang Phitsanulok as shown on the ancient map in the Pichaisongkhram textbook of the Ayutthaya period. From the study, it was found that the ancient map in the Pichaisongkhram textbook of the Ayutthaya period indicated the names, directions, and distances of 26 inner communities around Muang Phitsanulok. In this study, it was possible to study surveys and search the locations of such ancient communities from the present information of 17 places. These communities were built or restored since the midperiod of Ayutthaya but were abandoned after Ayutthaya has fallen. Some communities had

ancient site appearances, such as Ban Tapakeahay ancient kiln site, Samorkreang mountain ancient site, west Tharong temple, and Paikhom Rutthanaram temple and can develop into learning site and historical tourism site that raise communities' income, including build on studies of history, archeology and art history in the future.

Keywords : Muang Phitsanulok, The Inner Community, Ancient Map, The Pichaisongkhram Textbook of the Ayutthaya Period

บทนำ

เมืองพิษณุโลกหรือบริเวณตัวจังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบัน เคยเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่สุดในเขตลุ่มแม่น้ำน่านในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-24 เนื่องจากมีที่ราบลุ่มกว้างขวางอุดมสมบูรณ์และมีทรัพยากรที่สำคัญ เช่น เกลือสินเธาว์ เหล็ก ของป่า เป็นต้น นอกจากนี้ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองยังเป็นชุมทางการคมนาคมในภูมิภาค ทำให้มีผู้คนจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในเมืองพิษณุโลก จนทำให้เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

เมืองพิษณุโลกเริ่มก่อตั้งเมืองขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ต่อมาถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย และมีสถานะเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19-20 ภายหลังเมื่ออาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ขยายอำนาจขึ้นมา และผนวกเอาอาณาจักรสุโขทัยให้กลายเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยา ในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ทำให้เมืองพิษณุโลกมีสถานะเป็นเมืองลูกหลวงที่ผู้ปกครองเมืองส่วนใหญ่จะมีตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาจึงถูกลดสถานะเป็นหัวเมืองชั้นเอกที่ผู้ปกครองมีสถานะเป็นเพียงขุนนางในหัวเมืองเท่านั้น (หวน พินธุพันธ์, 2514, หน้า 1-19) ด้วยลักษณะความเป็นหัวเมืองใหญ่จึงทำให้รอบเมืองพิษณุโลกมีชุมชนระดับหมู่บ้านกระจายอยู่โดยรอบและเรียงรายตามสองฝั่งแม่น้ำน่านทั้งทางทิศเหนือและใต้ของเมือง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนเหล่านี้เป็นชุมชนชั้นในที่อยู่ใกล้กับพื้นที่ตัวเมืองพิษณุโลก

ชุมชนระดับหมู่บ้านที่อยู่รอบหรือใกล้กับตัวเมืองพิษณุโลกนั้น ปรากฏค่อนข้างน้อยในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่เมื่อพิจารณาจากร่องรอยชุมชนโบราณและโบราณสถาน que กระจายอยู่โดยรอบเมืองพิษณุโลกนั้น กลับพบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกมักสงสัยที่จะกล่าวถึงชุมชนโบราณที่อยู่รอบ ๆ เมืองพิษณุโลก ทั้งที่ชุมชนโบราณเหล่านี้ น่าจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงฐานกำลังและอำนาจของเมืองพิษณุโลกในระดับท้องถิ่น รวมทั้งเป็นสิ่งที่ จะเติมเต็มให้กับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองพิษณุโลกได้อีกทางหนึ่ง

ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงพยายามที่จะศึกษาและแสดงให้เห็นถึงที่ตั้งในปัจจุบันของชุมชนโบราณชั้นในเมืองพิษณุโลกที่ระบุไว้ในแผนที่ในตำราพิชัยสงคราม รวมไปถึงข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณดังกล่าวด้วย เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้สนใจและเติมเต็มให้กับงานการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกที่มีผู้ศึกษาไว้ค่อนข้างมากก่อนหน้านี้

แผนที่เมืองพิชญโลกในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา

แผนที่เมืองพิชญโลกในตำราพิชัยสงครามถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดที่ระบุข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนโบราณรอบเมืองพิชญโลกได้มากที่สุด เพราะนอกจากจะระบุชื่อของชุมชนแล้วยังระบุถึงทิศทางที่ตั้งและระยะห่างจากตัวเมืองพิชญโลกด้วย

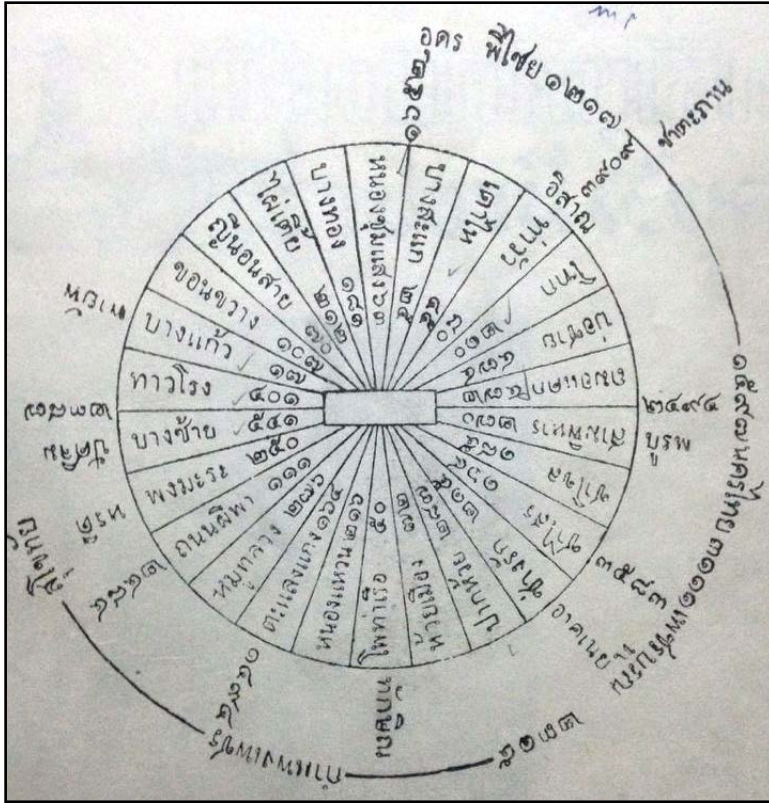
ตำราพิชัยสงครามเป็นเสมือนคัมภีร์ที่ใช้ในการทำศึกของกรุงศรีอยุธยา และมีการใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่เพียงแต่จะมีเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามเท่านั้น ในตำราพิชัยสงครามยังมีข้อมูลและแผนที่เกี่ยวกับเมืองต่าง ๆ ในราชอาณาจักรด้วย ตำราพิชัยสงครามมีการทำขึ้นเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “*ศักราช 860 ปีมะเมียสัมฤทธิศก (พ.ศ. 2041) สมเด็จพระบรมราชาธิราชแรกให้ทำตำราพิชัยสงคราม และแรกทำสารบัญชี่พระราชพิธีทุกเมือง*” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 222)

ถึงแม้ว่าจะมีพระราชพงศาวดารยืนยันอย่างชัดเจน แต่หากพิจารณาข้อมูลบางส่วนในตำราพิชัยสงครามก็จะเห็นได้ว่า ตำราพิชัยสงครามคงถูกชำระหรือพิจารณาทำขึ้นใหม่เพิ่มเติมในรัชกาลหลัง ๆ หรืออาจจะอยู่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็เป็นได้ (ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1, 2545)

ในตำราพิชัยสงคราม มีแผนที่โบราณปรากฏอยู่ซึ่งเป็นแผนที่เมืองพิชญโลก นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2527, หน้า 22) สันนิษฐานว่า แผนที่เมืองพิชญโลกทำขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และได้รับการคัดลอกในสมัยต่อมา ในแผนที่ดังกล่าวได้ที่แสดงข้อมูลเกี่ยวกับชื่อ ตำแหน่งที่ตั้ง และระยะห่างจากศูนย์กลางเมืองพิชญโลกของชุมชนรอบเมืองพิชญโลก ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชุมชนต่าง ๆ ในแผนที่เมืองพิชญโลกเป็นชุมชนชั้นในหรือชุมชนที่อยู่รอบ ๆ เมืองพิชญโลกที่มีการฟื้นฟูภายหลังจากการทิ้งเมืองพิชญโลกในปี พ.ศ. 2127 เพราะหากเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ก่อนหรือหลังช่วงเวลานี้ควรจะมีจำนวนมากกว่าที่ระบุในแผนที่ ในขณะที่เดียวกันก็มีความเป็นไปได้ว่า ชุมชนเหล่านี้ อาจเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่หรือมีความสำคัญด้านใดด้านหนึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวก็เป็นได้

การวัดระยะทางและการระบุที่ตั้งของชุมชนจากเมืองพิชญโลกไปยังชุมชนต่าง ๆ อาจเป็นการคาดคะเนของผู้เขียนแผนที่ เนื่องจากมีความคลาดเคลื่อนกับระยะทางและหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน นอกจากนี้ แผนที่ดังกล่าวยังเขียนเป็นวงกลมซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคติการเขียนแผนที่แบบจักรวาล โดยมีเมืองพิชญโลกเป็นศูนย์กลางจักรวาลและมีชุมชนต่าง ๆ เป็นเสมือนดวงดาวที่อยู่โคจรในจักรวาล

ชื่อชุมชนที่ปรากฏในแผนที่โบราณมีทั้งสิ้น 26 แห่ง ได้แก่ บางสะแก เต่าไห ท้าวโว โทก บ่อช่าย ถมอแตก สามพิหาร ชาโคล ชาไสร ช่างรัก ปากห้วย หัวเมือง โปท่าเรือ หนองแหวน ตะแลงแกง หมู่หลวง ถนนผีพา พงมะระ บางซ่าย ทาวโรง บางแก้ว ขอนขวาง ไม้เตี้ย ญีนอนสาย หนองชุมแสง และบางทอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527, หน้า 22)

ภาพที่ 1 สำเนาแผนที่เมืองพิษณุโลกในตำราพิชัยสงคราม
 ที่มา: นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527, หน้า 22

ที่ตั้งชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกจากแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา

การศึกษาที่ตั้งของชุมชนโบราณชั้นในเมืองพิษณุโลกที่ระบุไว้ในแผนที่ในตำราพิชัยสงคราม จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2552, หน้า 52-82) เคยศึกษาและนำเสนอไว้ในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์เมืองชุมทาง กรณีศึกษาเมืองพิษณุโลก” แต่ยังไม่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดมากเท่าใดนัก ผู้เขียนจึงทำการศึกษาสืบค้นเอกสารที่เกี่ยวข้องและลงพื้นที่สำรวจเพิ่มเติม จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า ยังมีชื่อชุมชนบางแห่งยังปรากฏเป็นชื่อหมู่บ้านอยู่ บางแห่งก็มีการเรียกเพี้ยนไปบ้าง บางแห่งก็พบแค่เพียงร่องรอยชุมชนและโบราณสถาน และบางแห่งก็ยังไม่มีการค้นพบ เท่าที่ผู้เขียนสามารถรวบรวมได้จากการศึกษาสำรวจในปัจจุบันมีจำนวน 17 แห่ง ได้แก่

1. บางสะแก ชุมชนบางสะแกในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 25 เส้น หรือประมาณ 1 กิโลเมตร (ความยาว 1 เส้นเท่ากับ 20 วาหรือ 40 เมตร) จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า ปัจจุบันมีบ้านบางสะแกอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางด้านตะวันตก ในเขตตำบลบ้านคลอง อำเภอเมืองพิษณุโลก ซึ่งในท้องที่บ้านบางสะแกยังพบร่องรอยโบราณสถานและใบเสมาอยู่ที่บริเวณวัดหลายชุมพลด้วย

บางสะแกเป็นชุมชนโบราณที่มีชื่อเก่าแก่ชุมชนหนึ่งในประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ปรากฏในเหตุการณ์สงครามสมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลก เมื่อปี

พ.ศ. 2096 ว่า สมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีบัญชาให้ทัฬหะยามือเหล็กตั้งตำบลบางสะแก (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 256)

2. เตาไห ชุมชนเตาไหในแผนที่ระบุว่า อยู่กึ่งกลางระหว่างทิศเหนือกับทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากเมืองพิษณุโลก 45 เส้น หรือประมาณ 1.8 กิโลเมตร การศึกษาของผู้เขียนพบว่า เตาไหเป็นชุมชนที่ผลิตภาชนะดินเผาของเมืองพิษณุโลก ปัจจุบันชุมชนเตาไหมีชื่อว่า บ้านตาปะขาวหาย ซึ่งมีการเรียกเพี้ยนในระยะหลังและมีการเชื่อมโยงให้เกี่ยวกับตำนานการหล่อพระพุทธรชินราช บ้านตาปะขาวหายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางด้านตะวันออก ในเขตตำบลหัวรอ อำเภอเมืองพิษณุโลก

เตาไหเป็นชุมชนโบราณที่มีชื่อเก่าแก่ชุมชนหนึ่งในประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ปรากฏในเหตุการณ์สงครามสมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคณหุตยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.2096 ว่า สมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีบัญชาให้ทัฬหะยาแสนสุรินทคว่างฟ้าตั้งตำบลเตาไห (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 256)

ที่มาของชื่อชุมชนเตาไหนั้น เนื่องจากบริเวณนี้เป็นแหล่งเตาที่ใช้ผลิตภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก ภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตานี้จะมีลักษณะแกร่งและไม่เคลือบน้ำยาอย่างสังคโลก ปัจจุบันรู้จักกันในนาม “เตาตาปะขาวหาย” (ประโชติ สังขุกิจ, 2531, หน้า 34-41) มีการพบภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตานี้กระจายอยู่ทั่วไปตามเมืองโบราณต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองโบราณในแถบลุ่มน้ำน่าน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552, หน้า 114-134)

นอกจากนี้ยังมีวัดตาปะขาวหาย ซึ่งเป็นวัดที่ปรากฏอยู่ในตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรชินราชว่า พระอินทร์ได้จำแลงกายเป็นตาปะขาวมาช่วยสร้างพระพุทธรชินราช ครั้นสร้างเสร็จแล้วก็เดินทางไปทางทิศเหนือ พอถึงบริเวณที่ตั้งวัดนี้ก็หายตัวไป พระยาศรีธรรมโศกราชจึงโปรดให้สร้างวัดตรงบริเวณที่ตาปะขาวหายตัวไปนั้น แล้วให้เรียกชื่อว่า “วัดตาปะขาวหาย” ตั้งแต่นั้นมา (หวน พินธุพันธ์, 2514, หน้า 82)

ภาพที่ 2 แหล่งเตาตาปะขาวหาย
ที่มา : เบญจพร บุญศิริรุ่งเรือง, 2564, [ภาพถ่าย]

3. **ท่าว้าว** ชุมชนท่าว้าวในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 80 เส้น หรือประมาณ 3.2 กิโลเมตร ท่าว้าวเป็นชุมชนโบราณที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศตะวันตกเหนือตัวเมืองพิษณุโลกขึ้นมา และคงเป็นบริเวณที่น้ำที่มีการนำว้าวข้ามแม่น้ำด้วย ในอดีตมีการเรียกชื่อชุมชนนี้คู่กับชุมชนบ้านกร่าง ตำบลบ้านกร่าง อำเภอเมืองพิษณุโลก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองพิษณุโลกในปัจจุบันว่า “บ้านกร่างท่าว้าว” (จิราภรณ์ สถาปนวรรรณะ, 2552, หน้า 59-60) และเคยมีการพบวัดร้างชื่อวัดท่าว้าวอยู่ในท้องที่ตำบลจอมทอง อำเภอเมืองพิษณุโลก (หวน พิณรุพันธ์, 2514, หน้า 105)

4. **โทก** ชุมชนโทกในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 210 เส้น หรือประมาณ 8.4 กิโลเมตร ชื่อของชุมชนโบราณนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่ามีที่มาจากชื่อของแม่น้ำแควน้อยซึ่งในอดีตเรียกว่า “แม่น้ำโทก” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2510, หน้า 203) บริเวณปากน้ำจึงเรียกว่า “ปากโทก” ตามไปด้วย

ชุมชนโทกปัจจุบันเป็นชุมชนโบราณที่อยู่บริเวณปากโทก ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำแควน้อยไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน อยู่ในเขตตำบลปากโทก อำเภอเมืองพิษณุโลก บริเวณนี้มีการพบซากโบราณสถานหลายแห่งและพบเศษภาชนะดินเผาจากเตาตาปะขาวหายกระจายอยู่ทั่วไป (ศศิภาภรณ์ พัชราภา, 2551, หน้า 5)

5. **ถมอแกลง** ชุมชนถมอแกลงในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงห่างจากเมืองพิษณุโลก 472 เส้น หรือประมาณ 18.880 กิโลเมตร ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณนี้เป็นชุมชนโบราณในเขตบ้านสมอแข ตำบลสมอแข อำเภอเมืองพิษณุโลกซึ่งอยู่ใกล้กับเขาสมอแกลง เนื่องจากคำว่า “สมอ” หรือ “ถมอ” เป็นภาษาเขมรหมายถึง หิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 486, 1128) ระยะทางมีความสอดคล้องกับแผนที่ และมีการพบโบราณวัตถุสถานกระจายอยู่หลายแห่งใกล้กับเชิงเขา ชุมชนถมอแกลงอาจเป็นชุมชนเดียวกับ “ตำบลวัดเขาพราหม” ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้านี้ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 256)

เขาสมอแกลงเป็นภูเขาสูงล้อม ๆ และตั้งอยู่โดด ๆ ในเขตอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก บนเขาได้มีการสำรวจพบร่องรอยโบราณวัตถุสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า มีการพบร่องรอยการเข้ามาใช้ประโยชน์ของมนุษย์บนเขาสมอแกลงตั้งแต่สมัยทวารวดี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, หน้า 46) โดยทำหน้าที่เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพิษณุโลกและชุมชนในบริเวณใกล้เคียง (มุขิตา ณรงค์ชัย, 2542, หน้า 42-48) มีการสร้างวัดบนเขาสมอแกลงทั้งสิ้น 7 แห่ง (หวน พิณรุพันธ์, 2514, หน้า 141) และมีการสร้างตำนานที่เกี่ยวกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าด้วย (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542, หน้า 59) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณเขาสมอแกลงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญของเมืองพิษณุโลก

6. **สามพิหาร** ชุมชนสามพิหารในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงห่างจากเมืองพิษณุโลก 270 เส้น หรือประมาณ 10.8 กิโลเมตร มีการพบโบราณสถานอยู่ในเขตบ้านเนินมะคึก ตำบลสมอแข อำเภอเมืองพิษณุโลก ชาวบ้านเรียกว่า “วัดสามพิหาร” ปัจจุบันเหลือเพียงร่องรอยเนินโบราณสถาน 2 เนินติดกันและถูกทำลายเสียหายเป็นอย่างมาก (บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (1935), 2546, หน้า 317-320)

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลในรายงานการสำรวจร่วมกับแผนที่ในตำราพิชัยสงคราม ทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่า บริเวณที่ตั้งของโบราณสถานวัดสามวิหาร สมควรที่จะเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณสามพิหาร ทั้งทิศทางที่ตั้งตรงตามแผนที่ในตำราพิชัยสงครามและร่องรอยของชุมชนโบราณก็มีความสอดคล้องกัน

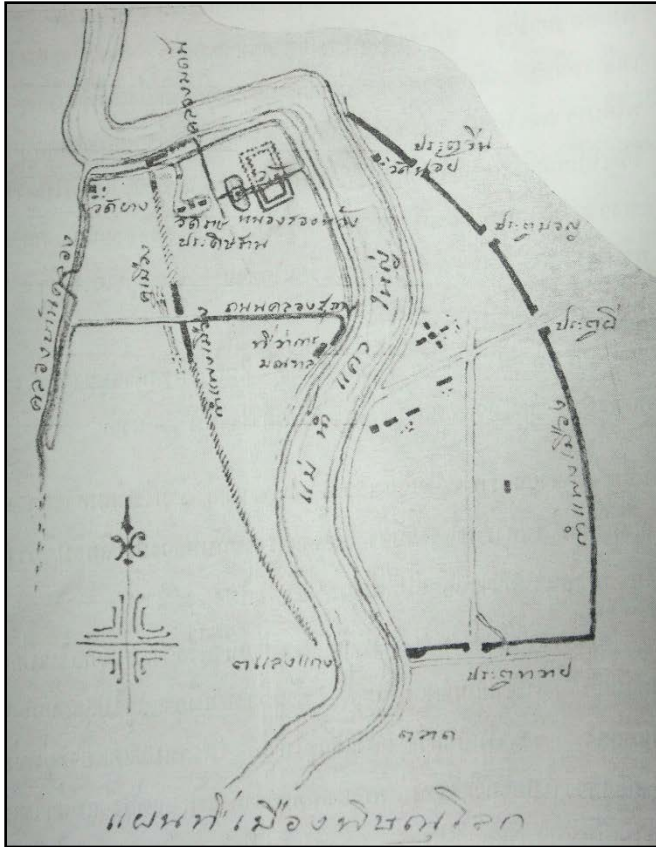
7. ขาโคล ชุมชนขาโคลในแผนที่ระบุว่า อยู่กึ่งกลางระหว่างทิศตะวันออกกับทิศตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากเมืองพิษณุโลก 185 เส้น หรือประมาณ 7.4 กิโลเมตร จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2552, หน้า 60) สันนิษฐานว่า ชุมชนขาโคล อาจหมายถึง ชุมชนที่อยู่บริเวณริมคลองสระโคล ซึ่งเป็นแนวแม่น้ำแควน้อยสายเก่า จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า ปัจจุบันในบริเวณดังกล่าวมีวัดสระโคลโสภารามอยู่ริมคลองสระโคล่ทางฝั่งตะวันออก ในเขตตำบลหัวรอ อำเภอเมืองพิษณุโลก

จากการสำรวจศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม (2546, หน้า 44-45) พบว่า บริเวณริมเส้นทางสายน้ำแควน้อยเก่าและคลองสระโคล่ มีการพบซากวิหารที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในระดับหมู่บ้านอยู่ทั่วไป โบราณวัตถุสถานที่พบตามศาสนสถานเหล่านี้ มีทั้งเศษภาชนะเคลือบสังคโลกแบบสุโขทัย แบบของจีนในสมัยราชวงศ์เหม็ง แบบดินเผาแกร่งที่เรียกว่า ไหหิน และเครื่องปั้นดินเผาแบบธรรมดาทั่วไป

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนโบราณขาโคลคงจะตั้งอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งของริมคลองสระโคล่ในปัจจุบัน อาจจะเป็นบริเวณวัดสระโคล่โสภารามก็เป็นได้

8. โทท่าเรือ ชุมชนโทท่าเรือในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศใต้ห่างจากเมืองพิษณุโลก 50 เส้น หรือประมาณ 2 กิโลเมตร ผู้เขียนมีสันนิษฐานว่า ชุมชนโทท่าเรือเป็นชุมชนโบราณในบริเวณบ้านท่าโพธิ์ ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศใต้ของเมือง เพราะมีความหมายของคำที่ใกล้เคียงกันและเคยมีการพบร่องรอยโบราณสถานอยู่ในบริเวณนี้ด้วย

9. ตะแลงแกง ชุมชนตะแลงแกงในแผนที่ระบุว่า อยู่กึ่งกลางระหว่างทิศตะวันตกเฉียงใต้กับทิศใต้ ห่างจากเมืองพิษณุโลก 164 เส้น หรือประมาณ 6.560 กิโลเมตร ชุมชนตะแลงแกงคงเป็นชุมชนที่อยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ติดกับบริเวณที่ชาวบ้านเรียกกันมานานว่า “หัวตะแลงแกง” (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, 2554, หน้า 60) ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาว่า เป็นที่ประหารนักโทษของเมืองพิษณุโลก ปัจจุบันหัวตะแลงแกงยังคงมีสภาพพื้นที่ที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนอยู่ริมแม่น้ำน่านทางฝั่งตะวันตก ติดกับแนวคูน้ำและกำแพงเมืองด้านนอกทางทิศใต้

ภาพที่ 3 แผนที่เมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2444
ที่มา: สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506, หน้า 30.

10. ถนนฝึพา ชุมชนถนนฝึพาในแผนที่ระบุว่าจะอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ห่างจากเมืองพิษณุโลก 111 เส้น หรือประมาณ 4.440 กิโลเมตร ถนนฝึพาน่าจะเป็นชุมชนที่อยู่ริมเส้นทางคมนาคม คำว่า “ถนนฝึพา” อาจเป็นชื่อเรียกถนนที่นำศพออกจากเมืองมาก็อาจเป็นไปได้ เมืองพิษณุโลกนั้นเป็นเมืองอกแตก คือ มีแม่น้ำน่านผ่านตลอดกลางเมือง ทำให้เมืองพิษณุโลกนั้นมี 2 ส่วน คือฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก โดยอาศัยสองฝั่งแม่น้ำในการแบ่ง

สำหรับเมืองฝั่งตะวันออก (ฝั่งวัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือวัดใหญ่) จากแผนที่เมืองพิษณุโลก พ.ศ.2444 ฝึพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ระบุชื่อ “ประตุผี” (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506, หน้า 30) ซึ่งน่าจะอยู่บริเวณกำแพงเมืองด้านตะวันออกใต้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุรวมหาวิหารเล็กน้อย (จิรวัดน์ พิระสันต์, 2547, หน้า 50) คงจะเป็นบริเวณทางทิศเหนือของโรงแรมที่อุปแลนด์ในปัจจุบัน ส่วนทางฝั่งตะวันตกพระองค์ท่านไม่ได้กล่าวถึงชื่อประตุผีเลย หากพิจารณาสภาพเมืองแล้วจะเห็นว่า เป็นไปไม่ได้ที่คนทางฝั่งตะวันตกจะนำศพข้ามแม่น้ำน่านเพื่อจะนำศพไปนอกเมืองทางประตุผี ดังนั้น กำแพงเมืองทางฝั่งตะวันตกก็คงจะมีประตุผีและอยู่ใกล้กับตะแลงแกงด้วย

จากการสำรวจศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม (2552, หน้า 119) พบว่า มีแนวถนนโบราณที่ตัดออกจากมุมเมืองทางด้านตะวันตกตอนใต้ ขนานกับลำแม่น้ำน่านไปทางทิศใต้ เข้าไปในเขตอำเภอบางระกำ ร่องรอยของถนนโบราณนี้ยังแลเห็นชัดเจน เป็นแนวยาวประมาณ 2 กิโลเมตร แล้วหายไปเขตบ้านคลองคู นอกจากนี้ยังมีการพบศาสนสถานริมถนนนี้แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า กุฏิฤๅษี มีซากฐานพระเจดีย์ และร่องรอยของวัดเก่า ถนนนี้คงเป็นเส้นทางที่ไปติดต่อกับบรรดาชุมชนโบราณต่าง ๆ ในเขตอำเภอบางระกำ ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่า บริเวณใกล้เคียงกุฏิฤๅษีน่าจะเป็นที่ตั้งของชุมชนถนนฝึพวา

11. บางซ่าย ชุมชนบางซ่ายในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันตกห่างจากเมืองพิษณุโลก 541 เส้นหรือประมาณ 21.640 กิโลเมตร ชุมชนบางซ่ายปัจจุบัน คือ บ้านบางทราย ตำบลวังน้ำคู้ อำเภอเมืองพิษณุโลก ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศใต้ของเมืองพิษณุโลกซึ่งมีการเรียกเพี้ยนไปในระยะหลัง

บางซ่ายเป็นชุมชนโบราณที่ในระยะหลังเขียนเป็น “บางทราย” ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีคราวศึกอะแซหวุ่นกี้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2318 ว่า เป็นที่ตั้งทัพกองหนึ่งของกรุงธนบุรีตั้งปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า “ให้หากองทัพเจ้าพระยาณครสวรรค์ซึ่งตั้งอยู่ ณ วัดจัน และพระโหราธิบดี พระยากลางเมือง ซึ่งตั้งวัดบางทราย” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 513) แม้ว่าทิศที่ตั้งของบ้านบางทรายไม่ตรงตามแผนที่ แต่ก็มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า บ้านบางทราย คือ ชุมชนเดียวกันกับบางซ่าย

12. ทาวโรง ชุมชนทาวโรงในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันตกห่างจากเมืองพิษณุโลก 401 เส้นหรือประมาณ 16.040 กิโลเมตร ชุมชนทาวโรงปัจจุบัน คือ บ้านท่าโรง ตำบลวัดพริก อำเภอเมืองพิษณุโลก ที่อยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศใต้ของเมืองพิษณุโลกซึ่งมีการเรียกเพี้ยนไปในระยะหลัง นอกจากนี้ ภายในวัดท่าโรงตะวันตกยังเป็นประดิษฐานหลวงพ่อกวน พระพุทธรูปปูนปั้นโบราณที่แสดงถึงความเก่าแก่ของชุมชนแห่งนี้

ทาวโรงหรือท่าโรงปรากฏมีชื่อปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีคราวศึกอะแซหวุ่นกี้ ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2318 ว่า เป็นที่ตั้งค่ายและพระตำหนักของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 514) แม้ว่าทิศที่ตั้งของบ้านท่าโรงไม่ตรงตามแผนที่ แต่ก็มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าบ้านท่าโรง คือ ชุมชนเดียวกันกับทาวโรง

ภาพที่ 4 หลวงพ่อขาว วัดท่าโรงตะวันตก พระพุทธรูปโบราณที่พบในท้องที่บ้านท่าโรง
ที่มา: ชีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, [ภาพถ่าย]

13. บางแก้ว ชุมชนบางแก้วในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 17 เส้น หรือประมาณ 680 กิโลเมตร บางแก้วในปัจจุบันปรากฏว่าเป็นชื่อหมู่บ้านหนึ่งริมคลองบางแก้วในเขตตำบลท่านางงาม อำเภอบางระกำ ภายในเขตบ้านบางแก้วมีการพบร่องรอยชุมชนโบราณกระจายอยู่หลายแห่ง แต่เมื่อพิจารณาจากระยะทางในแผนที่แล้ว พบว่าบางแก้วอยู่ห่างจากเมืองพิษณุโลกมากกว่าที่ระบุในแผนที่มาก ทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชุมชนบางแก้วอาจจะหมายถึง ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงทุ่งทะเลแก้วทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองพิษณุโลกก็ได้ เพราะอยู่ใกล้กับเมืองพิษณุโลกมากกว่า แต่ทั้งนี้หากว่าบ้านบางแก้วคือชุมชนโบราณที่ระบุในแผนที่จริงก็อาจเป็นเพราะความคลาดเคลื่อนของแผนที่

14. ขอนขวาง ชุมชนขอนขวางในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 107 เส้น หรือประมาณ 4.280 กิโลเมตร จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2552, หน้า 60) สันนิษฐานว่า ชุมชนขอนขวางควรจะอยู่บริเวณเดียวกันกับชุมชนห้วยรอ ตำบลห้วยรอ อำเภอเมืองพิษณุโลก ในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากคำว่า “ขอนขวาง” และคำว่า “ห้วยรอ” มีความหมายใกล้เคียงกัน (ชีระวัฒน์ แสนคำ, 2553, หน้า 77-82) ขอนขวาง หมายถึง การนำขอนไม้ หลักไม้ หรือท่อนซุงมาปักหรือวางขวางในที่นี้ คือ ปักหรือวางขวางกระแสน้ำในแม่น้ำน่านที่ไหลผ่านกลางเมืองพิษณุโลก ส่วนคำว่า “ห้วยรอ” เป็นคำโบราณที่หมายถึง หลักปักกันกระแสน้ำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 1284) และคำว่า “รอ” ก็หมายถึง หลักปักกันกระแสน้ำ เช่น ทำรอกันตลิ่งพัง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 927)

15. ไม้เตี้ย ชุมชนไม้เตี้ยในแผนที่ระบุว่า อยู่กึ่งกลางระหว่างทิศตะวันตกเฉียงเหนือกับทิศเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 212 เส้น หรือประมาณ 8.480 กิโลเมตร ชุมชนไม้เตี้ยเป็นชุมชนเดียวกันกับชุมชนไม้ค่อม ตำบลปากโทก อำเภอเมืองพิษณุโลกในปัจจุบัน เนื่องจากคำว่า ไม้เตี้ยและไม้ค่อมมีความหมาย

ใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ในบริเวณชุมชนไผ่ค่อมยังมีการพบร่องรอยโบราณสถานซึ่งปัจจุบัน คือ วัดไผ่ค่อมรัตนาราม ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อดโต พระพุทธรูปปูนปั้นโบราณที่แสดงถึงความเก่าแก่ของชุมชนบ้านไผ่ค่อมด้วย

ภาพที่ 5 หลวงพ่อดโต วัดไผ่ค่อมรัตนาราม พระพุทธรูปโบราณที่พบในท้องที่บ้านไผ่ค่อม
ที่มา: ชีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, [ภาพถ่าย]

16. **ถุ๊นออนสาย** ชุมชนถุ๊นออนสายในแผนที่ระบุว่า อยู่กึ่งกลางระหว่างทิศตะวันตกเฉียงเหนือกับทิศเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 70 เส้น หรือประมาณ 2.8 กิโลเมตร จากการศึกษาของจิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2552, หน้า 60-61) พบว่าในเอกสารการประชุมสภาเมืองพิษณุโลก ประมาณ พ.ศ. 2478-2479 ระบุชื่อ “วัดถุ๊นออนสาย” ว่าเป็นวัดร้างอยู่ใกล้กับวัดคูหาสวรรค์ ตำบลบ้านคลอง อำเภอเมืองพิษณุโลก

17. **บางทอง** ชุมชนบางทองในแผนที่ระบุว่า อยู่ทางทิศเหนือห่างจากเมืองพิษณุโลก 181 เส้น หรือประมาณ 7.240 กิโลเมตร ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชุมชนบางทองเป็นชุมชนเดียวกับบ้านจอมทอง ในเขตตำบลจอมทอง อำเภอเมืองพิษณุโลก เพราะมีชื่อชุมชนที่ใกล้เคียงกัน ภายในบ้านจอมทองยังมีการพบร่องรอยโบราณสถาน และมีทิศทางที่ตั้งสอดคล้องกับที่ระบุไว้ในแผนที่

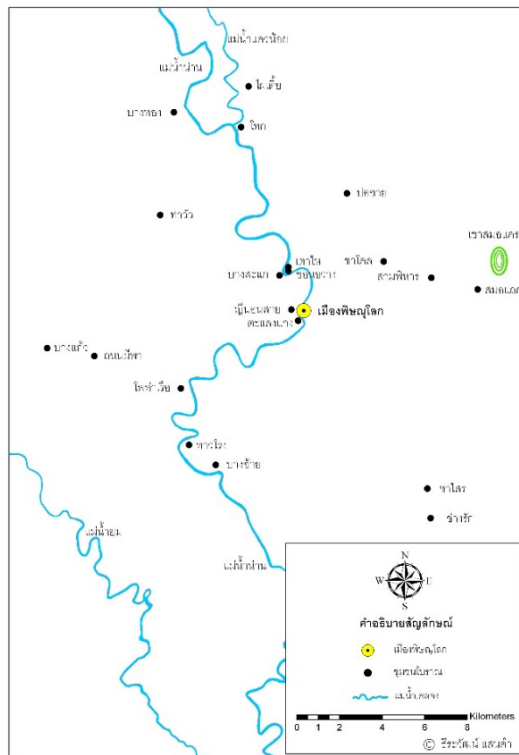
ส่วนชุมชนอื่นอีก 9 แห่ง บางชุมชนพบเพียงรายชื่อที่ระบุในเอกสารเก่า เช่น ชุมชนชาไสรและชุมชนช่างรัก จากการศึกษาของจิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (2552, หน้า 60) พบว่าในแผนที่เก่ามีชื่อบ้านชะไคร้อยู่เหนือบ้านช่างรัก แต่ปัจจุบันยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าอยู่บริเวณใดในเขตเมืองพิษณุโลก เป็นต้น ส่วนชุมชนหนองแหวนตามแผนที่ระบุว่าอยู่ทางทิศใต้ แม้จะมีแหล่งน้ำชื่อหนองแหวนอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองพิษณุโลกในเขตอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก แต่ก็ยากที่จะสันนิษฐานได้ว่า บริเวณ

ใกล้กับหนองแหวนจะเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณหนองแหวนหรือไม่ เพราะตำแหน่งที่ตั้งในแผนที่กับตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบันมีความแตกต่างกันมาก

นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้ว่าชุมชนโบราณหลายแห่งได้ถูกทิ้งร้างจากภาวะสงครามในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 จนกลายเป็นชุมชนร้าง หรือแม้ว่าจะมีการตั้งชุมชนใหม่ในบริเวณชุมชนโบราณก็อาจไม่ได้ใช้ชื่อเดิม หรือมีการเปลี่ยนชื่อใหม่จนทำให้ไม่สามารถสืบค้นข้อมูลได้

ภาพสะท้อนเมืองพิษณุโลกจากแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา

จากการศึกษาสืบค้นตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณที่ปรากฏในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา จากจำนวนทั้งหมด 26 แห่ง สามารถสืบค้นได้จำนวน 17 แห่ง ซึ่งสันนิษฐานว่า ชุมชนดังกล่าว น่าจะเป็นชุมชนที่อยู่ชั้นในรอบตัวเมืองพิษณุโลกหลังจากการฟื้นฟูเมืองพิษณุโลกหลัง พ.ศ. 2135 ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีความพยายามที่จะฟื้นฟูเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือหลังการกวาดต้อนทหารชาวเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือลงไปอยู่กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 2127 (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 213) จนทำให้มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างเบาบาง

ภาพที่ 6 แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณรอบเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในตำราพิชัยสงคราม
ที่มา: ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, หน้า 109

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ได้ระบุว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงต้องการบำรุงเมืองฝายเหนือให้เป็นเกียรติยศและให้มั่นคงถาวรดังเช่นแต่ก่อน เพราะหัวเมืองฝายเหนือ เป็นพื้นที่ที่มีผู้คนและมีทรัพยากรสำคัญจำนวนมาก รวมทั้งต้องการที่จะให้เมืองเหล่านี้เป็นปราการสำคัญ ในการป้องกันข้าศึกที่จะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554, หน้า 100) ดังปรากฏความว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสว่า ซึ่งเราทิ้งเมืองฝายเหนือเสีย เลิกคร่ำลงมานั้น ก็หาสิ้นทีเดียวไม่ ครั้งนี้ศึกหงสาวดีก็ถอนกำลังลงแล้ว ถึงมาตรวจว่าจะมีมากก็ไม่เกรง เราจะบำรุงเมืองทั้งนี้ให้เป็นเกียรติยศไว้ตราบเท่ากัลปาวสาน จึงสั่งให้พระยาชัยบุรีณเป็นเจ้าพระยาสรศรีครองเมืองพิษณุโลก ให้พระเสาวราชไปรักษาเมืองสุโขทัย ให้พระองค์ทองไปรักษาเมืองพิชัย ให้หลวงจำไปรักษาเมือง สวรรคโลก บรรดาหัวเมืองฝายเหนือทั้งปวง ก็ให้เจ้าเมืองกรมการแต่งไปเรียกร้องรวบไพร่พล ซึ่งแตกฉานชานเซ็นอยู่ป่าดงนั้นทุกหัวเมือง (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 313)

หลังการฟื้นฟูเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2135 ผู้คนและบ้านเรือนรอบเมืองพิษณุโลกคงมีไม่มาก การที่มีชุมชนกระจายตัวอยู่รอบเมืองอย่างเบาบางนี้เอง ทำให้พื้นที่รอบ ๆ เมืองบางแห่งกลายเป็นสภาพ ป่าดงเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่าดุร้าย ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า หลังจากฟื้นฟูเมืองพิษณุโลกขึ้นใหม่ไม่นานนัก สมเด็จพระเอกาทศรถได้เสด็จเมืองพิษณุโลก “ในขณะนั้น กรมการเมืองพระพิษณุโลก กราบทูลพระกรุณาว่าเสื่อร้ายนักย้อมมาปีทาผู้คนถึงในเมืองพระพิษณุโลก ทรงพระกรุณาตรัสให้ข้าหลวงไปล้อมเสื่ออันร้ายทุกตำบล วันหนึ่งข้าหลวงไปล้อมเสื่อมาถวาย ทรงพระกรุณาตรัสให้แต่งเป็นคอกสูงประมาณ 10 คอก แล้วเอาเสื่อปล่อยเข้าไปขังในคอกนั้น” (ประชุม พงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 359-360)

ข้อความในพระราชพงศาวดารได้สะท้อนให้เห็นว่า บริเวณใกล้กับตัวเมืองพิษณุโลก มีสภาพ เป็นป่าดงและมีผู้คนอาศัยอยู่นอกเมืองไม่มากจึงไม่สามารถจับเสื่อที่เข้ามาทำร้ายผู้คนได้ ทำให้ต้องพึ่งพา กำลังจากศูนย์อำนาจรัฐในการจับเสื่อ สอดคล้องกับข้อมูลชื่อชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกจากแผนที่ โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยาที่ปรากฏชื่อชุมชนจำนวนไม่มาก ซึ่งต่างจากช่วงเวลาหลังจากนี้ที่ น่าจะมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น จนทำให้มีชุมชนระดับหมู่บ้านเกิดขึ้นอีกจำนวนมาก ดังปรากฏในบันทึก ของชาวตะวันตกที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งระบุว่า เมืองพิษณุโลก “มีหมู่บ้านใหญ่น้อยนับร้อยนับพัน” (ไฟโรจน์ เกษแม่นกิจ, 2512, หน้า 104) ซึ่งกระจายอยู่ในบริเวณ ริมฝั่งแม่น้ำน่านและพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ

ชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกจากแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา มีความเป็นไปได้ ว่าชุมชนเหล่านี้ อาจเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่หรือมีความสำคัญด้านใดด้านหนึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว เนื่องจากหากพิจารณาตามตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณจากแผนที่ในปัจจุบันก็จะพบว่า ชุมชนโบราณ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นเส้นทางคมนาคมจากเมืองพิษณุโลกไปยังเมืองบริวารหรือหัวเมืองใกล้เคียง ซึ่งหลายชุมชนสอดคล้องกับทิศทางและชื่อเมืองใกล้เคียงที่ปรากฏในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงคราม สมัยอยุธยา ได้แก่ ชุมชนไผ่เตี้ย (ไผ่ค่อม) และชุมชนโทก (ปากโทก) อยู่ในเส้นทางที่เชื่อมต่อไปยังเมืองชาติ ตระการ ชุมชนชาโคล (สระโคล) ชุมชนสามพิหาร และชุมชนถมอถก (สมอเครง) อยู่ในเส้นทางที่เชื่อมไป ยังเมืองนครไทย ชุมชนโพท่าเรือ ชุมชนบางซ้าย (บางทราย) และชุมชนทาวโรง (ท่าโรง) อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ

น่านใต้เมืองพิษณุโลกที่เชื่อมต่อไปยังเมืองพิจิตรและลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ชุมชนบางแก้วและชุมชนถนนผีพา อยู่ในเส้นทางที่เชื่อมไปยังเมืองกำแพงเพชร

ในขณะเดียวกันก็มีชุมชนหลายแห่งที่อยู่ใกล้กับตัวเมืองพิษณุโลก และมีความเกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก เช่น ชุมชนเตาไหซึ่งเป็นสถานที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญของเมืองพิษณุโลก ชุมชนขอนแก่นเป็นที่ตั้งของรถที่ปักกันกระแสน้ำในแม่น้ำน่านก่อนถึงเขตกำแพงเมืองพิษณุโลก ชุมชนตะแลงแกงซึ่งเป็นชุมชนนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้และเป็นทางแยกไปยังชุมชนอื่น ๆ นอกตัวเมืองทางทิศใต้ ทั้งยังถูกใช้เป็นสถานที่ประหารชีวิตนักโทษ ส่วนชุมชนผู้นอนสายสันนิษฐานว่า เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ติดประตูเมืองพิษณุโลกด้านตะวันตก เป็นต้น

บทสรุป

จากการศึกษาของผู้เขียนทำให้ทราบว่า ชื่อชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยา น่าจะเป็นชุมชนแรก ๆ ที่มีการตั้งหรือฟื้นฟูชุมชนขึ้นในช่วงฟื้นฟูเมืองพิษณุโลกราว พ.ศ. 2135 เนื่องจากช่วงระยะเวลาก่อนหน้าการทิ้งเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2127 ได้มีการพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและโบราณสถานที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 จำนวนมากกระจายอยู่ตามพื้นที่ลุ่มแม่น้ำน่านและลำน้ำสาขาในเขตเมืองพิษณุโลก แต่หลังจากการทิ้งเมืองแล้วน่าจะมีชุมชนกระจายตัวอยู่รอบเมืองพิษณุโลกไม่มากเท่าใดนัก ในขณะที่สาเหตุที่ทำให้ชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยาหลายแห่งถูกทิ้งร้างจนเหลือเฉพาะร่องรอยโบราณสถานและชื่อสถานที่เท่านั้น สันนิษฐานว่า เป็นผลมาจากการทิ้งเมืองพิษณุโลกคราวศึกอะแซหุ่ญกี พ.ศ. 2318 ทำให้กองทัพพม่าเข้ายึดและเผาทำลายสถานที่ต่าง ๆ ภายในเขตเมืองพิษณุโลก (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ), 2505, หน้า 386-400)

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ทำให้ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกที่เคยมีผู้ศึกษาไว้มากมายมีความสมบูรณ์มากขึ้น ทั้งนี้ แผนที่ชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยาได้ให้ภาพชุมชนระดับหมู่บ้านที่เบาบางอยู่ในช่วงฟื้นฟูเมืองพิษณุโลกหลังการทิ้งเมืองใน พ.ศ. 2127 และทำให้เราทราบข้อมูลเกี่ยวกับที่ตั้งของชุมชนโบราณหลายแห่งที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารซึ่งทำให้เห็นตำแหน่งยุทธศาสตร์ แหล่งทรัพยากร และเข้าใจเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิษณุโลกได้ดียิ่งขึ้น

หลักฐานเกี่ยวกับชุมชนโบราณในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณต่าง ๆ เช่นนี้ ยังมีอีกมากซึ่งจำเป็นที่จะต้องอาศัยข้อมูลด้านเอกสารประกอบกับการสำรวจภาคสนาม หากมีการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของบ้านเล็กเมืองน้อยหรือชุมชนขนาดเล็กมากยิ่งขึ้น การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนโบราณเล็ก ๆ จะทำให้เราพบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ทั้งในระดับประวัติศาสตร์ชาติและท้องถิ่นที่น่าสนใจ และคลายข้อสงสัยของนักวิชาการที่มาอยู่ได้จำนวนหนึ่งอย่างแน่นอน อย่างน้อยข้อมูลหรือเรื่องราวของชุมชนหมู่บ้านและวิถีชีวิตของผู้คนทั่วไปก็จะได้ปรากฏในหน้าประวัติศาสตร์มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ปัจจุบันภายในชุมชนที่ปรากฏชื่อว่าเป็นชุมชนชั้นในรอบเมืองพิษณุโลกในแผนที่โบราณในตำราพิชัยสงครามสมัยอยุธยาหลายแห่งยังมีร่องรอยหลักฐานที่เป็นโบราณสถานซึ่งมีความน่าสนใจทั้งในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น แหล่งเตาโบราณบ้านตาปะขาวหาย

โบราณสถานบนเขาสมอแดง พระพุทธรูปหลวงพ่อบุชา วัดท่าโรงตะวันตก พระพุทธรูปหลวงพ่อบุชา วัดไผ่ค่อมรัตนาราม เป็นต้น ยังสามารถพัฒนาให้เห็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะและพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น อันจะสร้างความรู้ ความเข้าใจ ความภาคภูมิใจ และเกิดการสร้างรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งอีกด้วย

บรรณานุกรม

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). **วัฒนธรรม พัฒนาการทาง**

ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดพิษณุโลก. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.

จิระวัฒน์ พิระสันต์. (2547). **ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. (2554). **รายงานการดำเนินงานโครงการสืบค้นวัฒนธรรมลุ่มน้ำน่าน จังหวัดพิษณุโลก**. พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3.

_____. (2552). **ประวัติศาสตร์เมืองชุมทาง กรณีศึกษาเมืองพิษณุโลก**. ใน **วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ฉบับที่ 31: พุทธศักราช 2552**, (หน้า 52-82). กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1. (2545). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2553). **หัตถ์: ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของชุมชนโบราณในเมืองพิษณุโลก**. ใน **นพดล อินทบัณฑิต และธีระวัฒน์ แสนคำ (บรรณาธิการ). โปธิญาณธรรมานุสรณ์: รวมเรื่องประวัติศาสตร์วัดโปธิญาณ ตำบลห้วยรอ อำเภอมือเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก**. (หน้า 77-82). พิษณุโลก: รัตนสุวรรณการพิมพ์.

_____. (2554). **เมืองพิษณุโลก : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองใหญ่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นริศรานุกูลดิวงค์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. (2506). **จดหมายเหตุทางไปพิษณุโลก**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ). (2527). **ศรีธรรมเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (1935). (2546). **รายงานเบื้องต้นการสำรวจและการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่โครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอมือเมืองพิษณุโลก ปีงบประมาณ 2546**. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2510). พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ประโชติ สังขุกิจ. (2531). **การขุดค้นเตาบ้านเตาไห**. **ศิลปากร**. 32(5), 34-41.

- ปราณี แจ่มขุนเทียน. (2536). **แนวทางอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเมืองพิษณุโลก**. เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (ภาคจบ). (2505). พระนคร: โอเดียนสโตร์.
- ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). (2512). **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- มุกิตา ณรงค์ชัย. (2542). เขาสมอแครง เขาคักดีสิทธิ์ในจังหวัดพิษณุโลก. **เมืองโบราณ**. 25(3), 42-48.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพฯ: นานามีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). **เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- _____. (2546). **ลุ่มน้ำน่าน ประวัติศาสตร์โบราณคดีของพิษณุโลก “เมืองอกแตก”**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศศิภาภรณ์ พัชราภา. (2551). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตำบลปากโทก**. พิษณุโลก: สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- หลวงพ่อขาว วัดท่าโรงตะวันตก พระพุทธรูปโบราณที่พบในท้องที่บ้านท่าโรง**. (2554). [ภาพถ่าย]. พิษณุโลก: อีระวัฒน์ แสนคำ.
- หลวงพ่อโต วัดไผ่ค่อมรัตนาราม พระพุทธรูปโบราณที่พบในท้องที่บ้านไผ่ค่อม**. (2554). [ภาพถ่าย]. พิษณุโลก: อีระวัฒน์ แสนคำ.
- แหล่งเตาตาปะขาวหาย**. (2564). [ภาพถ่าย]. พิษณุโลก: เบญจพร บุญศิริรุ่งเรือง.
- หวน พิณรุฬันธ์. (2514). **พิษณุโลกของเรา**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.